

Методологічні засади виховання безпечної поведінки дошкільників в соціальному середовищі

Одним із шляхів оновлення змісту дошкільної освіти, узгодження її із потребами сучасного суспільства, є орієнтація саме на компетентнісну та особистісно зорієнтовану парадигми освіти. В умовах модернізації освіти в Україні серед першочергових завдань, спрямованих на підсилення ролі дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі, є «перехід до нового типу гуманістично спрямованої інноваційної освіти, що виходить з розуміння цінності людини» [7, с. 13]. Так, в дослідженнях таких науковців як В. Аніщенко, В. Байденко, А. Богущ, В. Болотов, А. Василюк, Н. Гавриш, І. Гушлевська, І. Зарубінська, В. Ковальчук, К. Корсак, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Ю. Михайличенко, О. Овчарук, Т. Поніманська, І. Рогальська, Н. Селєзньова, І. Тарасенко, У. Шорт, І. Ящук, наголошується на тому, що «компетентнісний підхід орієнтує не тільки на передачу знань та соціального досвіду, а й на підготовку людини до практичного розв'язання соціальних проблем у майбутньому, виходу з критичних ситуацій, використання не застарілих знань, а випереджаючих, нетрадиційних дій» [4, с. 53].

Окрім того, в сучасних наукових дослідженнях обґрунтовується необхідність здійснення виховання дітей дошкільного віку на засадах особистісно зорієнтованої педагогіки, що в сукупності забезпечить становлення особистості дитини як суб'єкта життєдіяльності (І. Бех, Л. Гураш, О. Кононко, Н. Лавриченко, О. Лоза, Т. Пироженко). Відповідно цього підходу дошкільник визнається активним суб'єктом життєдіяльності зі своїм індивідуальним досвідом та особливим сприйняттям світу [5, с. 3]. Відтак, предметом нашого теоретичного пошуку є з'ясування логіки застосування означених сучасних теоретичних підходів до процесу виховання безпечної поведінки вихованців дошкільного навчального закладу у соціальному середовищі. Мета дослідження – розглянути та проаналізувати сучасні методологічні засади процесу виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку у соціумі.

Під поняттям «компетентнісний підхід в освіті» сучасні науковці розуміють спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Виховання, яке розглядалося раніше як передача знань та ставлень від попередніх поколінь до майбутніх, виявилось нездатним задовольнити потреби сучасності.

Очікування суспільства пов'язані сьогодні передусім із формуванням життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої особистості [5, с. 3].

Модернізація навчально-виховного процесу в межах компетентнісного підходу як нового концептуального орієнтиру спрямовується на підготовку дитини до дій у різних ситуаціях сучасного швидкозмінного соціального світу та прийняття єдино вірного, найбільш доцільного для збереження життя і здоров'я рішення. Так, академік І. Бех зазначає, що «молоде покоління поступово зіткнеться з необхідністю оволодіння наукою виживання на основі розвитку соціально-психологічних засобів пристосування до всіляких, у тому числі й екстремальних, ситуацій в умовах постійно змінного сучасного соціального середовища» [2, с. 196].

Отже, запровадження компетентнісного підходу до змісту сучасної дошкільної освіти становить мету трансформацій освітнього процесу, а життєва компетентність і її складова безпечна поведінка у соціальному середовищі є засобом досягнення особистісного успіху дитини в житті. Серед ключових компетентностей, які сьогодні визначені як орієнтири для виявлення результативності освітнього процесу, є життєва компетентність.

Детальний аналіз життєвої компетентності та її складової безпечної поведінки, дозволяють дійти висновку, що дошкільний вік є сенситивним періодом для її формування. Саме в дошкільний період дитинства закладається підґрунтя світогляду, базис особистісної культури, формується образ світу і ціннісне ставлення до себе, природи, довкілля. Концептуальне обґрунтування компетентнісного підходу як методологічної основи організації дошкільної освіти вперше було висвітлено у Базовому компоненті дошкільної освіти. Зокрема, в ньому визначений найголовніший пріоритет у навчально-виховному процесі у дошкільному закладі – озброєння дітей «наукою життя». Згідно Базового компоненту дошкільної освіти життєво компетентною дитиною можна вважати ту, яка має досвід розв'язання життєвих проблем, адекватно, конструктивно і ефективно поводить себе та приймає свідоме рішення в різних життєвих ситуаціях, є в них активним суб'єктом, проявляє власне «Я», задовольняє соціальні та індивідуальні потреби.

Особистісно зорієнтований підхід до організації процесу виховання безпечної поведінки дітей у соціальному середовищі є також перспективним для нашого дослідження, оскільки ґрунтується на методологічних принципах самоцінності особистості, глибокої поваги, підтримки, віри в особистість дитини, розуміння ролі соціальної активності дитини для становлення суб'єктивної позиції у взаємодії з довкіллям, врахуванні її індивідуальності. Особистісно зорієнтований підхід до виховання ставить особистість дитини у

центр виховної роботи в дошкільному навчальному закладі і передбачає мету – формування гармонійної, всебічно розвиненої, життєво компетентної, неповторної особистості, здатної ціннісно ставитися до природи, предметного світу, людей, самої себе та свого життя.

Такий підхід передбачає ставлення педагога до дитини як до особистості, яка має право на відстоювання власної гідності, прийняття власного вибору та самостійного рішення в певній соціальній ситуації. «Ця необхідність впливає з психологічних законів: діти привчені слухатись, стають соціально пасивними, беспорадними перед докільцям» [1, с. 36]. Тому, однією з основних функцій педагога є розвиток у вихованця свідомості такого рівня, який би спонукав дитину до самопізнання і активності та розуміння своєї внутрішньої і зовнішньої ситуації вибору поведінкової тактики. Перед дорослим стоїть завдання лише допомогти дитині у набутті власного соціального досвіду самозбереження: сформувати у неї здатність орієнтуватися в тому, що корисне, безпечне, а що – шкідливе, руйнівне; дотримуватися балансу самопочуття, зміцнювати здорові сили організму і уникати нервових зривів, запобігати конфліктам з однолітками і дорослими та справедливо розв'язувати їх, сформувати вміння уникати стресогенних чинників довкілля, навчити чинити супротив негативним впливам соціального середовища, допомагати собі в екстремальних ситуаціях [6, с. 3]. Важливо підкреслити, що підхід такого спрямування передбачає перетворення суперпозиції вчителя і підпорядкованої позиції вихованця у особистісно рівноправну позицію взаємодії в системі «дорослий-дитина». Це дозволяє дитині бути суб'єктом виховуючої діяльності, що сприяє практичній реалізації її прагнення до самозбереження. В межах особистісно зорієнтованого підходу «дошкільний навчальний заклад покликаний створити комфортні, безконфліктні і безпечні умови для розвитку дитини в атмосфері взаємної довіри і поваги, відкритого і доброзичливого спілкування, неприпустимості застосування до неї фізичного і психічного примусу, застосування авторитарного способу керівництва дитячим колективом» [2, с. 6].

В основі нашого дослідження лежить також ціла низка системотворчих принципів, як вихідних положень, основних правил ефективної організації виховного процесу. Зупинимося на характеристичі деяких з них.

Принцип гуманізації і демократизації виховного процесу. Відповідно цього вихідного положення особистість дитини, її обдарованість і своєрідність визначаються найвищими цінностями. Гуманістичні підходи до освітнього процесу дозволяють розглядати процес виховання безпечної поведінки дошкільників у докільлі на демократичних засадах педагогічного

співробітництва, що ґрунтується на задоволенні фундаментальних потреб дитини у визнанні, повазі, оптимістичному ставленні до її майбутнього. Позитивне ставлення до вихованця сприяє формуванню його адекватної самооцінки та прагнення до самозбереження. Принцип демократизму і гуманізму в рамках нашого дослідження спрямований на формування ціннісного ставлення дитини до свого права на захист життя і здоров'я поряд з усвідомленням цінності життя і здоров'я іншої людини.

Принцип наступності і послідовності. Означений принцип передбачає наступність і послідовність у реалізації напрямів та етапів навчально-виховної роботи з формування основ безпечного співжиття серед людей. Саме наступність і послідовність, на думку А. Богуш, «допомагає ввійти дитині у нове середовище і запобігає кризовим явищам у її психічному розвитку, що так важливо для його внутрішнього почування» [3, с. 12]. Враховуючи те, що предметом нашого дослідження є процес виховання безпечної поведінки дітей на різних етапах дошкільного дитинства, важливо враховувати таку закономірність, що об'єктивно означений навчально-виховний процес здійснюється через ті цінності і потреби, які вже сформовані в структурі вихованця на певному етапі дошкільного дитинства.

Принцип педагогічного керівництва вихованців. В межах започаткованого дослідження, що будується на особистісно зорієнтованих підходах до виховання, педагогічне керівництво дітей ґрунтується на застосуванні педагогом демократичного стилю спілкування, що характеризується такими складовими: застосування доброзичливого тону при розмовах з малюком, залучення малюків до прийняття колективних і особистісних рішень, стимулювання самостійності, прояв зацікавленості в переживаннях кожної дитини. Попри те, що за такого стилю спілкування надається певна автономність і самостійність дитині, педагог має враховувати її вікові можливості, створюючи безпечні умови перебування малюка в дошкільному навчальному закладі і здійснювати координаційну, психотерапевтичну та стимулюючу функції по відношенню до ситуативних та небезпечних чинників соціального середовища.

В основу дослідження нами покладено також вихідні принципи функціонування особистісно зорієнтованого підходу до виховання, що визначені І. Бехом.

Принцип превентивності. Керуючись цим принципом, ми дотримувалися думки про необхідність спрямування виховних впливів різних соціальних інституцій на попередження та уникнення небезпечних форм поведінки та вироблення імунітету до негативних впливів соціального

середовища. Ми, слідом за І. Бехом, вважаємо, що «має бути розроблена система заходів освітнього характеру, що спрямована на формування безпечних соціальних установок, навичок безпечних стосунків та запобігання будь-яким виявам деструктивної (в нашому випадку – небезпечних) форм поведінки [1, с. 22]. В межах цього підходу необхідно сформувати у дитини ціннісне ставлення до свого життя і здоров'я та ознайомити її із засобами його збереження.

Принцип цілісності. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку організовується як цілісний педагогічний процес, що спрямовується на формування цілісної картини сучасного соціального світу і визначає місце дитини в ньому; охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в дошкільному навчальному закладі та здійснюється у навчально-виховній діяльності в усіх соціальних інститутах за умови інтеграції їх впливів [1, с. 21]. У дошкільному навчальному закладі концентрується організаційно-педагогічна єдність вимог педагогічних працівників і батьків, громадськості навколо означеної проблеми, що дає змогу доповнювати і підсилювати виховний вплив дорослих на процес виховання безпечної поведінки у довкіллі.

Принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій. Цей принцип реалізується за умови створення виховної ситуації, що викликає емоційні переживання дитини і спонукає її до дії [2, с. 123]. Керуючись ним, ми дотримувалися думки, згідно якої малюкам потрібно демонструвати норму поведінки не у вигляді якогось поняття, а шляхом надання можливості розігравати і одночасно переживати різні ситуації, події, колізії, на основі яких у них буде формуватися безпечний тип поведінки. Адже лише емоційно пережите знання про норму безпечної поведінки може спонукати дитину до відповідного вчинку і набувати особистісної значущості.

Принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості. «Співпереживання є дієвим механізмом свідомого прийняття суб'єктом моральних норм. Саме на його основі здійснюється формування поведінки, не орієнтованої на зовнішнє підкріплення» [2, с. 125]. Формуючи безпечну поведінку у дітей, ми враховуватимемо, що будь-який акт поведінки починається з уміння дотримуватися норм поведінки на основі орієнтації на емоційний стан іншої людини. Згідно з цим принципом, передбачається навчити дитину розрізняти чужі емоції, пов'язуючи їх з станом та поведінкою людини. Таким чином, дитина навчиться ідентифікувати себе з іншою людиною, оволодіє вмінням приймати чужу точку зору, передбачати поведінку людини за її емоційним станом та зовнішнім виглядом та прогнозувати наслідки небезпечної поведінки з іншими для себе [2, с. 125].

Така інформація сформує у малюка емоційне переживання, яке буде пов'язуватися не лише з конкретною людиною, а з узагальненим способом дії у певній ситуації і виступатиме моральною властивістю, що регулюватиме його безпечну поведінку з іншими людьми.

Принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків. Результатом процесу виховання безпечних форм поведінки є сформованість у вихованця «сукупності вчинків, які характеризуються усвідомленістю суспільно значущих мотивів» [2, с. 127]. Джерела особистісних безпечних форм поведінки дитини беруть початок із виникнення протиріччя між безпечними формами поведінки, які доносить педагог до вихованця та власними примітивними формами, що характеризують його поведінку. Це можливо за умови надання дитині можливості демонструвати власну ініціативу та самостійність в ігровій ситуації вибору між двома варіантами поведінки, в межах якої вона має прийняти самостійні рішення.

Отож, зміна освітньої парадигми, спрямованої на набуття дитиною основ життєвого досвіду у дошкільному навчальному закладі, зробила необхідним застосування компетентнісного підходу до процесу виховання безпечної поведінки вихованця у соціальному середовищі. Стратегія виховного процесу в площині особистісно зорієнтованого підходу визначається розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості, а не ґрунтується на зовнішній доцільності безпечної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Богуш А. М. Наступність, перспективність, спадкоємність – складова неперервної освіти / А. М. Богуш // Дошкільне виховання. – 2001. – № 11. – С. 11–12.
4. Зарубінська І. І. Компетентнісний підхід до формування змісту навчально-виховного процесу / І. І. Зарубінська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 12. – Інститут проблем виховання. – К., – 2008. – С. 53–61.
5. Кононко О. Л. Про Базову програму розвитку дошкільника «Я у Світі» / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 1. – С. 3–6.
6. Кононко О. Л. Плекаймо у дітей життєдайне самоставлення / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 2. – С. 3–7.
7. Печенко І. П. Теоретичні позиції побудови експериментальної моделі

соціалізації особистості в дошкільному дитинстві / І. П. Печенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 1. – С. 9–17.